

Kad se civilizacije susreću: Kako Joseph Ratzinger vidi islam

*Samir Khalil Samir**

Benedikt XVI možda je jedna od malobrojnih osoba koje su duboko shvatile višeznačnost kojom se raspravlja o suvremenom islamu i njegovu borbu da nađe mjesto u modernom društvu. Istodobno, on predlaže islamu način kako da djeluje globalno prema suživotu i s religijama, ne zasnivajući ga na religijskom dijalogu, nego na dijalogu između kultura i uljudbi zasnovanih na racionalnosti i viđenju čovjeka i ljudske naravi koja prethodi svakoj ideologiji ili religiji. To opredjeljenje da se ulaže u kulturni dijalog tumači njegovu odluku da uklopi Papinsko vijeće za međureligijski dijalog u šire Papinsko vijeće za kulturu.

Dok Papa poziva islam na dijalog zasnovan na kulturi, ljudskim pravima, odbacivanju nasilja, on od Zapada u isto vrijeme traži da se vrati viziji ljudske naravi i racionalnosti iz koje nije isključena religiozna dimenzija. Na taj način — i možda jedino na taj način — može se izbjeći sukob civilizacija, pretvarajući ga, u zamjenu, u dijalog između civilizacija.

Islamski se totalitarizam razlikuje od kršćanstva

Da bismo razumjeli misao Benedikta XVI o islamskoj religiji, moramo pogledati njezin razvoj. Istinski bitan dokument nalazimo u njegovoj knjizi napisanoj g. 1996. dok je još bio kardinal, zajedno s Peterom Seewaldom, pod naslovom »Sol zemlje«, u kojoj iznosi neka promatranja i ističe razlike između islama i kršćanske religije te Zapada.

Prije svega on pokazuje da u islamu ne postoji pravovjernost, budući da ne postoji autoritet, zajedničko doktrinarno učiteljstvo. To otežava dijalog; kad se u njega upuštamo, onda to nije dijalog »s islamom«, nego sa skupinama.

* Samir Khalil Samir, egipatski isusovac, profesor je islamskih studija i povijesti arapske kulture na Sveučilištu svetog Josipa (Université Saint-Joseph) u Beirutu i na Papinskom Orijentalnom institutu u Rimu. Osnivač je Centra za kršćansko arapsko istraživanje i predsjednik Međunarodne asocijacije za kršćanske arapske studije. U rujnu 2005. sudjelovao je na studijskom susretu s Benediktom XVI u Castel Gandolfu o pojmu Boga u islamu. Prvo internetsko objavljivanje ovoga eseja bilo je 26. travnja 2006. u »Asia News«, obavještajnoj agenciji koja se specijalizirala za Aziju. Zahvaljujemo autoru na dozvoli objavljivanja njegova teksta.

No središnja točka kojom se on bavi jest »shari'a« (arapski: شريعة). On izlaže da je: »Kuran totalni religiozni zakon koji uređuje čitav politički i društveni život i ustraje na tome da čitav životni poredak bude islamski. Shari'a oblikuje društvo od početka do kraja. U tom smislu on se služi onim slobodama što ih daju naši ustavi, ali nije moguće da njegova konačna svrha bude definirana riječima: Da, sada smo i mi tijelo s pravima, sada smo nazočni (u društvu) upravo kao i katolici i protestanti. U takvoj situaciji (islam) ne bi postigao status u skladu s njegovom unutrašnjom naravi; on bi bio otuđenje samome sebi.«

To se otuđenje može razriješiti jedino potpunom islamizacijom društva. Ako se, na primjer, neki musliman nađe u zapadnom društvu, on može iskoristiti neke elemente ili se njima poslužiti, ali nikada ne može sebe poistovjetiti s nemuslimanskim građaninom, jer se ne nalazi u muslimanskom društvu.

Kardinal Ratzinger jasno je uočio bitnu teškoću društveno-političkih odnosa s muslimanskim svijetom koja proizlazi iz totalitarizirajućeg shvaćanja islamske religije, koja je duboko različita od kršćanstva.

U zatvorenom seminaru, održanom u Castelgandolfu 1–2. rujna 2005, Papa je inzistirao na istoj ideji i isticao je: duboka je razlika između islama i kršćanstva. Tom je prilikom pošao od teološkoga gledišta, uzimajući u obzir islamsko shvaćanje objave: Kuran je »sišao« na Muhameda, on nije »nadahnut« Muhamedu. Iz toga razloga musliman sebe ne smatra ovlaštenim da tumači Kuran, nego je vezan za taj tekst koji je nastao u Arabiji u 7. stoljeću. To vodi do istih zaključaka kao i prije: apsolutna narav Kurana čini dijalog težim jer postoji vrlo malo prostora za tumačenje.

Kao što možemo vidjeti, njegovo mišljenje kao kardinala proteže se na njegovo viđenje kao pape, koje ističe duboke razlike između islama i kršćanstva.

Dne 14. srpnja, za njegova boravka u talijanskoj Aosta-regiji, pitali su ga može li se islam opisati kao religija mira, a na što je on odgovorio: »Ne bih govorio općenito, sigurno islam sadržava elemente koji su u prilog miru, kao što sadrži i ostale elemente.« Premda ne izričito, Benedikt XVI podsjeća da islam dopušta neodređenosti s obzirom na nasilje, opravdavajući ga u raznim slučajevima. I dodaje: »Moramo trajno nastojati pronaći bolje elemente.« Netko drugi ga je onda pitao mogu li se teroristički napadi smatrati protukršćanskima. Njegov je odgovor bio jasan: »Ne, opća nakana izgleda da je puno općenitija i nije usmjerena baš na kršćanstvo.«

Dijalog između kultura plodniji je od međureligijskoga dijaloga

U Kölnu, 20. kolovoza, papa Benedikt XVI imao je svoj prvi veliki susret s predstavnicima islamskih zajednica. U relativno dugačkom govoru on je rekao: »Siguran sam da odražavam vaše misli ako izreknem jednu od naših zabrinutosti kad vidimo širenje terorizma.«

Sviđa mi se način kako on ovdje uključuje i muslimane, rekavši im da imamo istu zabrinutost. Tada nastavlja: »Znam da su mnogi od vas čvrsto odbacili, pa i javno, posebno svaku povezanost između vaše vjere i terorizma, i osudili ga.«

Nadalje, on je rekao: »Terorizam svake vrste je izopačen i okrutan (riječ koju je tri puta ponovio) izbor koji pokazuje prezir prema svetom pravu na život i ruši prave temelje svakoga građanskog suživota.« Zatim je opet uključio islamski svijet: »Kad bismo zajedno mogli uspjeti isključiti iz srdaca svaki trag mržnje, odu-prijeti se svakom obliku nepodnošljivosti i oprijeti svakom očitovanju nasilja, zaustavili bismo val okrutnog fanatizma koji ugrožava živote tolikih ljudi i prijeći napredak prema svjetskome miru. Zadatak je težak, ali nije nemoguć, i vjernik ga može izvršiti.«

Veoma mi je drag način kako je istakao »isključivanje iz srdaca svaki trag mržnje«: Benedikt XVI je shvatio da je jedan od uzroka terorizma osjećaj mržnje. I dalje: »Dragi prijatelji, duboko sam uvjeren da ne smijemo popustiti negativnim pritiscima naše sredine, nego moramo utvrditi vrijednosti uzajamnoga poštovanja, solidarnosti i mira.« Nastavlja sljedećim riječima: »Mnogo ima mjesta za nas da djelujemo zajedno u službi osnovnih moralnih vrijednosti. Dostojanstvo osobe i obrana prava koja to dostojanstvo pruža mora predstavljati cilj svakog društvenog nastojanja i svakog truda da ga se ostvari.« Tu nalazimo i najvažniju rečenicu: »Ta nam je poruka nepogrešivo dana u tihom ali jasnom glasu savjesti. Jedino priznavanjem središnje uloge osobe može se naći zajednička osnova za razumijevanje koje će nas osposobiti da prevladamo kulturalne sukobe i onemogućiti razornu snagu ideologija.«

Prema tome prije religije tu je glas savjesti i svi se moramo boriti za moralne vrijednosti, za dostojanstvo osobe, obranu prava.

Zato se, za Benedikta XVI, dijalog mora zasnivati na središnjoj ulozi osobe, koja nadvisuje i kulturalne i ideološke razlike. Mislim da se pod ideologijama mogu razumjeti i religije. To je jedan od glavnih stupova Papine vizije; tu ujedno objašnjava zašto je on, na iznenađenje svijeta, ujedinio Vijeće za međureligijski dijalog i Vijeće za kulturu. Ta odluka proizlazi iz duboke vizije, a ne, kako bi to htio tisak, iz želje da se »oslobodi« nadbiskupa Michaela Fitzgeralda koji zaslužuje mnogo priznanja. Možda je to bio dio toga, ali sigurno ne nakana.

Bitna je misao da dijalog s islamom i drugim religijama ne može biti bitno teološki ili religijski, osim u širokom smislu moralnih vrijednosti. Umjesto toga to mora biti dijalog kultura i civilizacija.

Dobro je podsjetiti se da je već daleke 1999. godine kardinal Ratzinger sudjelovao u susretu s jordanskim princem Hasanom, metropolitom Damaskinom iz Ženeve, princem Sadrudinom Aga Kanom (umro 2003) i velikim rabinom Francuske Renéom Samuelom Siratom. Muslimani, Židovi i kršćani bili su pozvani od Zaklade za međureligijski i međukulturalni dijalog da se među njima stvore okviri za kulturalni dijalog.

Korak prema kulturalnom dijalogu od krajnje je važnosti. U svakoj vrsti dijaloga koji se vodi s muslimanskim svijetom tek što razgovor skrene na religijske teme, rasprava se okrene prema Palestincima, Izraelu, Iraku, Afganistanu i dru-

gim riječima, svim pitanjima političkog i kulturnog sukoba. Prava teološka rasprava nikada nije s islamom moguća: nije moguće govoriti o Trojstvu, Utjelovljenju itd. Jednom je u Cordobi, god. 1977, održana konferencija o pojmu proroštva. Nakon što se raspravilo o proročkom karakteru Krista kako ga vide muslimani, kršćani su učinili prikaz proročkog karaktera Muhameda s kršćanskoga gledišta i usudili se reći da ga Crkva ne može priznati prorokom; najviše bi ga mogla odrediti kao takvog samo u generičkom smislu, upravo kao što netko za Marxa kaže da je »prorok« modernog vremena. Zaključak? To je pitanje postalo temom za razgovor kroz sljedeća tri dana, prije prave konferencije.

Rasprave s muslimanskim svijetom koje sam doživio kao najplodnije bile su one u kojima se raspravljalo o interdisciplinarnim i interkulturalnim pitanjima. Sudjelovao sam više puta, na poziv muslimana, u međureligijskim susretima u raznim dijelovima muslimanskoga svijeta: razgovori su uvijek bili na susretu religija i civilizacija ili kultura.

Prije dva tjedna, u Isfahanu u Iranu, tema je bila »Susret civilizacija i religija.« Sljedećeg 19. rujna, na Papinskom sveučilištu Gregorijana u Rimu, održat će se konferencija koju je organiziralo iransko ministarstvo kulture zajedno s talijanskim vlastima; i to će biti na susretu kultura, a uključivat će sudjelovanje bivšega iranskog predsjednika Khatamija.

Papa je razumio taj važni vidik: rasprave o teologiji mogu se održavati samo među nekolicinom, ali sada očito nije vrijeme za takve rasprave između islama i kršćanstva. Umjesto toga treba se baviti pitanjem suživota u konkretnim terminima politike, ekonomije, povijesti, kulture, običaja.

Racionalnost i vjera

Još jedna mi činjenica izgleda važna. U razmjeni mišljenja koja se održala 25. listopada 2004. između talijanskog povjesničara Ernesta Gallija della Loggiae i tadašnjeg kardinala Ratzingera, ovaj je, na određenom mjestu, podsjetio na »sje-me riječi« i istakao važnost racionalnosti u kršćanskoj vjeri, kako je vide crkveni Oci, kao ispunjenje traženja istine u filozofiji. Galli della Loggia na to je rekao: »Vaša je nada identična s vjerom i sa sobom donosi logos i taj logos može postati apologija, odgovor koji se može priopćiti drugima«, svakome. Kardinal Ratzinger je odgovorio: »Mi ne želimo uspostaviti carstvo moći, no imamo nešto što se može priopćiti i prema čemu teži očekivanje našega razuma. To je priopćivo zato što pripada našoj zajedničkoj ljudskoj naravi i postoji dužnost da se priopći onima koji su pronašli blago istine i ljubavi. Racionalnost je zato bila postulat i uvjet kršćanstva i ostaje kao europska baština da se mirno i pozitivno usporedimo s islamom te također velikim azijskim religijama.« Zato je za Papu dijalog na toj razini, tj. utemeljen na razumu. On je nastavio i dodao: »Ta racionalnost postaje pogibeljna i razorna za ljudska stvorenja ako postaje pozitivistička (i tu on kritizira Zapad) i velike vrijednosti našega bića svodi na subjektivnost (relativizam) i tako postaje osakaćenjem ljudskog stvorenja. Ne želimo nametnuti bilo kome vjeru koju možeš

samo slobodno prihvatiti, nego ona pripada našem identitetu kao oživljujuća snaga racionalnosti Europe.« Tada dolazi do bitnog dijela: »Bilo je rečeno da ne smijemo govoriti o Bogu u europskom ustavu jer ne smijemo povrijediti muslimane i vjernike drugih religija. Protivnost je istinita: ono što vrijeđa muslimane i vjernike drugih religija nije govor o Bogu ili našim kršćanskim korijenima, nego prije omalovažavanje Boga i svetoga koje nas odjeljuje od ostalih kultura i ne pruža prilike za susret, nego izriče oholost umanjenoga i reducirana razuma što izaziva fundamentalističke reakcije.«

Benedikt XVI u islamu cijeni sigurnost zasnovanu na vjeri koja stoji u opreci prema Zapadu gdje je sve relativizirano. On cijeni u islamu osjećaj za sveto koji je, naprotiv, gotovo nestao na Zapadu. Shvatio je da musliman nije povrijeđen pred raspelom, religioznim simbolima; to je zapravo laicistička polemika koja nastoji eliminirati religiozno iz društva. Muslimani nisu povrijeđeni religioznim simbolima, nego sekulariziranom kulturom, činjenicom da su Bog i vrijednosti koje oni povezuju s Bogom odsutni iz te civilizacije.

I ja dijelim taj doživljaj kad god razgovaram s muslimanima koji žive u Italiji. Oni mi kažu: ova zemlja pruža sve, možemo živjeti kako želimo, ali nažalost nema »načela« (to je riječ koju oni rabe). To veoma osjeća Papa koji kaže: vratimo se ljudskoj naravi, utemeljenoj na racionalnosti, na savjesti, koja daje ideju ljudskih prava; s druge strane, nemojmo sniziti racionalnost na nešto što je osiromašeno, nego integrirajmo religiozno u racionalnost; religiozno je dio racionalnosti.

Držim da je Benedikt XVI najtočnije u to postavio viziju Ivana Pavla II. Za prethodnoga papu dijalog s islamom trebao je biti otvoren za suradnju u svemu, pa i u molitvi. Benedikt smjera na bitnije točke: teologija nije ono što vrijedi, barem ne u ovom povijesnom vremenu; ono što vrijedi jest činjenica da je islam religija koja se sve više razvija i postaje sve više opasnošću za Zapad i svijet. Opasnost nije u islamu općenito, nego u nekim islamskim pogledima koji se nikada otvoreno ne odriču nasilja i stvaraju terorizam, fanatizam.

S druge strane, on ne želi islam svesti na socijalno-politički fenomen. Papa je duboko shvatio dvoznačnost islama, koji je jedno i drugo, koji katkad igra na jednoj ili na drugoj fronti. Njegov je prijedlog da, ako želimo naći zajedničku osnovu, moramo napustiti religijski dijalog da bismo mu dali humanističke temelje, budući da su jedino oni univerzalni i prihvaćeni od svih ljudi. Humanizam je univerzalni čimbenik; vjere mogu biti čimbenici sukoba i podijeljenosti.

Pristanak na recipročnost, odbijanje pomiriteljstva (do-goodism)

Papino stajalište nikada ne skreće u opravdavanje terorizma i nasilja. Katkada ljudi upadaju u opći relativizam, pa i kad je riječ o crkvenim osobama: naposljetku, nasilje postoji u svim religijama, pa i kod kršćana; ili, nasilje je opravdano kao odgovor na tuđe nasilje... Ne, ovaj Papa nikada činio takve aluzije.

S druge strane, on nikada nije upao u ponašanje koje nalazimo kod nekih kršćanskih krugova na Zapadu, označeno s pomiriteljstvom (>do-goodism«-om) i

kompleksom krivnje. Nedavno su neki muslimani tražili da Papa zamoli za oproštenje zbog križarskih ratova, kolonijalizma, misionara, karikatura, itd. On nije upao u tu zamku jer je znao da bi se njegove riječi mogle upotrijebiti ne za stvaranje dijaloga, nego za njegovo razorenje. To je iskustvo koje imamo s islamskim svijetom: sve te geste koje su vrlo plemenite i duboko duhovne, npr. moliti za oproštenje zbog povijesnih događaja iz prošlosti, muslimani koriste kao rješavanje računa: ovdje, kažu oni, i sami priznajte: vi ste krivi. Takve geste nikada ne odaju nikakve recipročnosti.

Na ovom mjestu vrijedno je podsjetiti na Papino obraćanje marokanskom veleposlaniku 20. veljače 2006, kad je uputio na »poštivanje uvjerenja i religijskih radnji drugih tako da, na uzajaman način, vršenje slobodno izabrane religije bude doista osigurano svima u svim društvima«. To su dvije male, ali vrlo važne potvrde recipročnosti prava na religijske slobode između zapadnih i islamskih zemalja i promjene religije, nešto što je u islamu zabranjeno. Lijepo je što im se Papa njima usudio reći: u političkom i crkvenom svijetu ljudi se često boje govoriti o takvim stvarima. Dovoljno je zamijetiti šutnju koja zavlada kad se dođe na kršenje religijske slobode koja postoji u Saudijskoj Arabiji.

Doista mi je drag ovaj Papa, njegova odmjeranost, njegova jasnoća. On ne čini kompromise: nastavlja isticati potrebu naviještanja evanđelja u ime racionalnosti i zato ne dopušta da bude pod utjecajem onih koji se boje govoriti protiv navodnog prozelitizma. Papa uvijek traži jamstva da se kršćanska vjera može »predložiti« i da može biti »slobodno odabrana«.

(S engleskog preveo Ivan Macan)